

سەرھەلدانی رۆزنامەنۆوسی

کوردی و

رۆلی لە شەرقىشەندى زمان و

ئەندەبدىا

ظھور الصحافة الكردية ودورها في تطوير اللغة والادب

د.ئیسماعیل ئیبراھیم سعید

د.اسماعیل ابراهیم سعید

Abstract

Appearance of the Kurdish press in the Kurdish literature was affected by a set of both external and internal factors. The former was realized in the spreading of press and publications especially at the neighboring countries in the second half of the 19th century. The latter factors, external ones ,were concerned the political situations undergone by the Kurdish people who severely suffered injustice practiced by the Othman authority .All these reasons had driven the educated to migrate to search for more safe places to practice their cultural actions with absolute freedom. Consequently, the first newspaper was issued on 22/4/1898 in Cairo which pointed the birth of the Kurdish press inside and outside Kurdistan region which undertook major tasks in developing both language and literature.

Based on the above, the present researcher has tempted to conduct a study entitled "**Appearance of the Kurdish press and its Role in Developing Language and Literature**" .At the scope of the language, the Kurdish press had begun to use the Arabic letters along with parsing signs in writing, and later on it began to use the Kurdish letters which are currently used. It also began to reduce using foreign words.

Regarding literature, the Kurdish press had undergone the responsibility of modernizing literature through involving new literary types, especially in essay writing, story, and novel and other types.

The researcher has adopted three models of press publications for the sake of identifying changes in each period of time since 1898 up to 1930:

- Kurdistan Newspaper "1898"
- Roj Kurd journal "1913"
- Zyan Newspaper "1930"

ئىشلەكى

لة كۆتايى سەدەي نۇزىدەھەمدا رۇذنامەنۇسىي بۇ نەقتوۋەكانىي روْذەھەلاتى ناۋىزراشت بۇۋەتە ئېویستىيەكى طرەنط، سەرەنەدانىي رۇذنامەنۇسىي كوردىش ئەپۋەست بۇۋە بە كۈمەلەكى ھۇكارى دەرقۇقا ناوخۇي كوردىستان، نەقتوۋەكانىي دراوسىي كوردە بەتىرمانى خويان رۇذنامەيان دەركىرد، رووناكىبىرانى كوردىش كە لە ذىر فشارىكى طقورقىي حوكىمى نارقوابى عوسمانىدا دەيانالاڭ دەرقۇقىي ئەپۋىيان نەبۇو ئۇ جۇرە ضالاکىيە لەسەر خاڭىي ولاتەنەفان نەقچام بەدقن، بۇيە ناضار بۇون لەدەرقۇقا يىلاٰت دەست بەتكاربىن ئەپۋىبو رۇذنامەي "كوردىستان" يان لە ولاتى ميسىر لە شارى "قاھىرە" روْذى 1898/4/22 دەركىرد، كە بۇيە ئىشلەنطى كاروانىكى شىرۇزۇ ئاشانىش رووناكىبىرانى كورد لە ناوخۇو دەرقۇقا يىلاٰت دەركىرد، هەولەكانىيان خستە طقىر بۇ بەرقدۇام بۇونى كاروانى رۇذنامەنۇسىي كوردى .

رۇذنامەنۇسىي كوردى كۈمەلەكى ئەركىي شىرۇزى لە ئەستەطرت ض وفاك شىۋىة خەبانىكى نوبىي كوردىايىتى و كۈمەلائىتى ، ض وفاك رىيىكىتىك بۇ ئەرقەتىدانى زمان و ئەدقىبى كوردى لە طشت بوارە كانىي زمانەوانىي و ئەندەپىاتدا كە لەم توپىزىنەقىدا دەبنەجىي بايەخ و لەتسايتى ھەترسىي رىيازىي مىنۇوپىي و وقسىي و شىكارىدا بىرطەكانىي بەتەنچام دەطققەتىرىت. مەوداي توپىزىنەقەكەش سەردىقەمى بەقرايىي رۇذنامەنۇسىي كوردى دەطرييەتىمە دەقورو بەقرايى سالانى (1930-1898) .

نامانجىي توپىزىنەقەكەش لەپۇدا بەرجمەستەدقەبىي كە رۇذنامەنۇسىي كوردى ئەركىي ئەرقەتىدانى زمان و ئەدقىبى كوردى لەنە سەنۋەتلىقەنۇو، كە طوزارشت لە ناسنامەي نەقتوۋە كورد دەكەن.

توبىذينه و كة لقم ثيشة كيبة و ضوار تموقرة ثيک هاتووہ کة ئەمانەن:

تەۋەرەي دووقم : لە دايكبۇونى رەزىنامەتىووسيي كوردى.

تقوّة ي سیّتم : ئەركى شقّرة ثىدانى زمان.

تموّرقـةـي ضـوـارـقـمـ:ـنوـيـكـرـدـنـهـوـةـيـئـدـهـبـ.

تہوڑہی پہ کھم:

بزاوي رؤشنيري و سترهتلاني ضاث و ضاشهمني بقرؤذنامه نوسيشتوه له
ناوقراستي سهدهي نوزده هتمدا له ناووضه كه دا طورانکارييكي طقوره يان دروست كرد
بقرقو هوشيارکردنقوه كومه لانی ختالك لتنبو ولا تاني دراويسي کوردستاندا که بقرا بترا
بوجه مایي رهوانقوه يي ئوق تاربکايي بههوي ده سه لاتي نازهواي عوسمانييقوه بالي
کيشابوو به ستر طللانى ناووضه كهدا كه ئتماش لخويدا هؤکاري دئرقوهي کوردستان بwoo
بئو بلاويونقوه بزاوي رؤشنيري له کوردستاندا.

بلاويونقوتى ضاب وضابة مەنيش لەولاتانى دراوسىدا يەقىم شىۋىة يە يۈو:

1. جوولتكه هةلأتوهه كاني ئىستانيا كة لة ترسى دة سةلات داربىتى ئەۋ ولاتقا رووبان لە توركىا كەرىپەن لە سالى، 1494 لە شارى ئە ستە مۇولۇ يەتكەمىن ضىخانە يان دامە زىاند.

لمسالی(1565) يشدا ئقىمة نىيەكان هەر لتوشارىدا ضاخانىتىكىيان دامتىزراشد. ئاش ئەمەتىش رۇذنامىتىك بېزمانى فەرەنسى لە شارى "ئەزىز" دەرىضوو، ئىدىي بېرىقىبەرە رۇذنامە لەقىيانى سىياسى ئەقو طلاقانىدا رۈلۈ طىرنىتى طىرا، دوايش كەوتە دەست بېرىھەلتىست كارانى هەردوو حۆكمى عۆسمانى و قاچارى و كرييان بە ضىتكە.

2. حکومتی عوسمانی يەكتەمین رؤذنامەی بەزمانی تورکى بە ناوی "تەقویمی وقائع" لە سالى
دا لە توركىا دەزگىردى (1833)

4 بیکه مین رؤذنامه به زمانی عەرقى لە عێراق بە ناوی "الزورا" ئە سالی 1869 دە رضوو. ⁽¹⁾

بە م شیوە لەدقولووبقىي كوردستان كەمەش وەتەوايەتكى نوي ھاتەطۆری كەكارتىكەرىي طەپورىي ھە بۇو لە سەر بارى رۇشنىبىرى نەتەمۆي كورد.

(1) بروانە دوكتۈر كەمال مەزھەر، ئەحمدە د "ئىيطة يىشتى راستى" وشىينى لە رؤذنامە نۇوسى كوردىدا، ضائخانەتى كۇرى زانىيارى كورد، بەغدا، 1978، 43-49.

تەۋەرەتى دووقة:

لە دايىكبوونى رؤذنامە نۇوسى كوردى:

لە سەر ئاستى ھۆكارەكانى ناوخۇش دەتوانىن ئەنچە بۇ ئەنچە رابكىشىن كە نەتەمۆي كورد لەذىر فشارىكى طەورەدا دېنالاند، ضۇنوكە حومى عوسمانى ذىانى لە رۈلەكانى نەتەمۆي كورد تالكىرىدبوو، بە طشت جۈرىيەك دېيضة وساندۇنە، هەستى نارقازايى لە دل و دەررۇنى رۇوناكىراني كوردىدا ئەنچە خواردېبۇوقۇ، ھەقىرىيەش وەڭ ئامادەمان بۇ كەردىكەتمەن رؤذنامەتى كوردى "كوردستان" كە لە رۇذى 22/4/1898 دەرپۇو لە دەرپۇو لە دەرپۇو كوردستان لە (قاھیرە) لە ولاتى مىسر لە دايىك بۇو، دوايىن ذمارەشى (31) لە 1/4/1902 لە جىنەت دەرپۇو.

شایانى باسېشە تا ذمارە (6) يى مىقاد مىدەتتە بەدرخان سەر نۇوسىلى بۇو، دوايىش عەبدولەحمانى براي، كە ھەردووكىيان ئاوارەتى دە سنى ئەنچە حۆكمە سەنەمکارە بۇون.

ئەنم ھۆكارانچىش جۈرە تايىت مەندىتىيە كىيان بە رؤذنامە نۇوسى كوردى بەخشى كە لەم خالاندا بېرجەستە دەقىي:

1. رؤذنامە نۇوسى كوردى جىاواز لە رؤذنامە نۇوسى نەتەمۆ كەنەن دراوسىي (عەرقىب، فارس، تورك) بە ئەھلى لە دايىك بۇو نەڭ فەرمى، لە دەرپۇو دەسىلەتى مىرى.

2. رؤذنامە نۇوسى كوردى خۇي بە خاۋىقى مەمسەلتەتىكى نەتەمۆايەتى زانىيە خەباتى بۇكىرىدۇوە و لە تىنَاوىشىدا جىي طۇرۇيە.

3. رابقراني روئنامەننوسيي كوردي خەلکانىكى رورو كېرىرو نەقناۋە ئۇرۇقىر بۇونە، خواستى كەسىي خۇيان خىستوئە لاۋە ، نەقناۋەت دەستت رؤش بۇونە، بؤيە نەنھا بۇ بەردىۋەندى نەقناۋەكەپان ھەقولىان داۋە⁽²⁾ ، ئەم مېدۋە ئاك و بېطىردىش تارادىتىك ئارىزراوۇ بۇوقتە دىاردەقىكى جوانى كاري روئنامە نۇرسىي كوردى و مايىتى شانازبىة بۇ روئنامە نۇرسانى كورد.

روئنامە نۇرسىي كوردى كۆملەتكى ئەركى ئىرۇزىشى لە ئەستە طرت بۇ خزمەتى ترسى نەقناۋايەتى و كولتۇرلى كورد ، بە تايىەت لەسەر ئاستى ئۇرۇسەندىنى ھەردو بوارى زمان و ئەتدەب كە لەم تويدىنەمۇقىدا بۇونەتە جىي بايەخ .

(2): بروانە: دوكتور ئىسماعىل ئىبراھىم سەعىد ، ئەدقىبى روئنامە نۇرسىي كوردى بەغدا 1970-1974، قۇناغىكى نوي ، دەزغان رۇشىنرىي و بلاوكىرىنىقى كوردى ، ضالىخانە ئىلافل ، بەغدا ، 2005 ، ل 20 .

نەقورقى سېيىھە:

ئەركى ئۇرۇ ئىدانى زمان

ئەطەر لە مېدۇوي نۇرسىي كوردى بىكۈلىنەت دەقى ئەتو راستىيە بىرىكىنن كەۋا لە رابوردوویەتكى دووردا نۇرسىي كوردى ھېنەند نەقبووقة جىي بايەخى روڭەكانى نەقناۋە كورد، كولتۇرلى كوردى ئىتر زارەكى بۇوة ، ئاك نۇوسراو ، بېطومان ئەمەش ئەقلىك ھۆكارى هەقىيە كە لە نەقبوونى دەسەلائىكى سەربەخوئى نەقاودا بەرچەستەدقىبى و ئىۋىستى بە كەتشوھەمەۋايەتكى طونجاو ھەقىيە، بەداخەتە نەقۋەش بۇ نەقناۋە كورد بەرلەنەتىپوو، نەقناۋە مېرىشىنەكانىشى بەرۋارى زمانى نۇوسىن و طفت و طوبىان لەمەتلىق دەولەتكەكانى دىدا بەزمانى ئەتوان بۇوة ، بە تايىەت زمانە كانى (فارسى و توركى و عەرقىبى) يان بەكار ھېئاۋە ، بە ھەمان شىۋىۋەش شاعيرەكان كاتىك شىعەرە كانىان بە دەقس نۇرسىي خۇيان نۇرسىووقتەۋە جۈرە رېنۇرسىيکىان ئىرە و كردۇۋە كە لە سايىتى كارنىكەرلى ئەتو زمانانىدا بۇوة، ئەڭلەپ و بىي ئەتوانىان بەكار ھېئاۋە.

ئەقۋەش زىاتر تەطەرەي لە رېيەتىي رېنۇرسىي كوردىدا دروست كردو، نەقبوونى ضات بۇوة ، كە بۇ يەكمەجار (نابازابا) لە سالى 1879 دا بۇ نۇرسىي كوردى بەكارى ھېئاۋە ، كاتىك كە فەرەقەنطىكى كوردى فەرەقەنسىي بەقىتىي لاتىنى ئامادەيى ضانىكى دو ئاش خۇي بە فەرمانى ئەكاديمىيەتىي رۇرسىي سالى 1879 فيردىنەند بۇستى بلاوي كردۇۋە و⁽³⁾ ئىشکەمش بە كىتىخانەي كوردى كە تازە دادە مەزرا.

(3): بروانه: دوکتور ئەورەحمانى حاجى مارف ، فقرەھەنط نۇوسى، لە كۆتىيى قاموس زمانى كوردى ، عبد الرحمن امين زقىبىي، بىترەپلىي يەكتەم ضايخانەتى كۈرى زانىيارى كورد ، بەغدا ، 1977 .

دەپارەتى شەرە ئىدانى رينوسيي كوردى لە روئىنامە نۇرسىي كوردىدا

: 1. روذنامه‌ی "کوردستان" 1898

لاته رهکانی ئەم روئىنامىتى بەزمانى كوردى و بىئەنگىزى عەرقىي ضاڭكارون و سەترو بۇرۇ ئىزىر (لە دارشىنى وشەكاندا بەتكار ھېنراون ، وەتك لەم دەقەتى خوارقۇدا ھاتۇوة ، ئەتمەش طۈرانىكە لە رىئۇوسى كوردىدا ضۇنکە لەقەۋىتىش واتە لەسەرتەتاي بلاپۇرونقۇتىي ئەنگبىاي عەرقىي لە كوردىستاندا تا سەرتەتاي سەدقەتى بىستەم فارسى ئامىز بۇوة، ھەردو بىزىپىنى "لە ، و "لە كارنەدة ھېنراون .

"ذ ، خُدی ، آم ، هَنین ، طوُند ، د نِسْن ، کرُد "

لله لایتکی دیکشنریو و شمئی بیانی زور یه کار هینزا و ظاک لقم ده قهه دا دقرده کتمویت:

"حضرت ثيغمير عليه الصلوة والسلام طوته، ية:

"العلماء ورثة الانبياء" أزupo علماء وارثين ذه طرف خذـيـدـه مـأـمـوـرـنـ وـعـظـ وـ نـصـيـحـيـ بـدـيـنـ .
خلـكـ، رـيـاـ نـيـشـانـ وـانـ يـكـنـ(4)

(4) بژوانته : روئنامهی "کوردستان" ، ذماره : 1 ، ل 1 کۆردنتوهه و تیشەکی بؤ نووسینی دوکتۆر کەمەل فوئاد، ضائی سبیقتم ، تاران، 2006، ل 11

2. طؤظاري "روذكرد" 1913:

ئەم ئۆظارە عىبدولكەریم بة طي كېرکۈوكى زادە لە شارى ئەستەمبول بة هەردۇو زمانى كوردى (بە هەر دۇو شىءۇ زارى كرمانجى خواروو ، دۇورروو) و زمانى تۈركى دەقىرى كەر دۇوە.

لەدارشتنی لاشترەکانی ئەم طۈظارقا وەك لەم دەقەتى خوارقاقدا رۇونە ئەم طۈر انكار بىيانە
بەقىي دەكريت :

لە نۇو سىنەكتە سەرۋ بۇر و ذېر نەماوا ،

- وشەي بىانى كەم بۇوقەتھو.

- نۇو سىنەكتە رەوانىز بۇۋە .

"ھە من بەم و كسى تر نېي

دردىك علتيك كە توشى ايمە بۇۋە ، اسبابى زورە ، سببى اولى و كۆ لە نىخەمە اولا عرضمان
كرد اساسا ايمە قومىكى بى اتفاقىن. سببى بى اتفاقىشمان وەك هلال شوي جىن دىيارە كورە كامان
تا ايمرو بە معارف . التفاتيان نبۇۋە . اوان بو خو خويان بەجىيا مسلكىيان ايجاد كردو .

او مسلكە بە ظاهر اكرضى لەكىل أمالى خويا بەتموافقى دزانىي ئە فقط بالنتيجة سببى
اضمحاللى قومى كردا ".⁽⁵⁾

(5) بروانە-طۈظارى "روزگىردى" نمارە: 2، 14 شعبان 1331 ل 21

لە كىبي (رۇذى كورد) 1913 ، بلاو كەرنە وئىشەكى و لە سەر نۇو سىنى جەتمال خەزىنەدار
بەغدا، 1981 ل 73.

3. رۇذنامە ي "ئىشىكوتىن" 1920:

لە ئاش ئىتوۋىي رۇذنامەتىي "تىپەتەشىتى راستى"⁽⁶⁾ لە بەغدا داخرا ، مېچەرسۇن رۇذنامەتىي
"ئىشىكوتىن" ي⁽⁷⁾ لە شارى سليمانى دەركىرد . لەم رۇذنامەتىدا ئىشىكەتتىكى بەقراضو لە قۇرىي
رىبىنوس و وشەي كوردىبىۋە بەقىي دەكريت:

-- سەرۋ بۇر بەكارنە هيئراوا ، لە جىباتى سەر (الفتحة) ئىتى (ة) بەكار هيئراوا .

-- وشەي بىانى كەمتر بەكار ھاتووا .

-- طقلىك لە لىكۈللىرىنى زمان و ئىتقىبى كوردى لە باوقۇدان سەرۋاتاي نۇو سىنى كوردى
ئىتى لەم رۇذنامەتىۋە دەقىستىيەتە كات ، "واي لي هات ھەر كە سىك مقالقىتەكى كوردى ئىتى
بنو سىياسە جائزە يان دەدایە . يە كىك لەوانەتى كە جائزەتى يەتكەمى و قەرتىۋو . خوالى خوشبو
شاعير "شىخ نورى شىخ صالح" بۇ، بەم مقالقىتە خوارە وە جائزەتى يەتكى ئى و قەرتىرت :

جوتوكا شتیکی ضاکہ

۲۷

ایتر
لة

شتنين ايمه نوسيمان
جوتياري و زوي كيلان
ثايزدا خريك جوتو تمو صندن اي تاسر
له مال خوت انويت و بي عزيت اوی ادا باران

لة باسي هر شتي ثيار اكيشتنين ايمه نوسيمان
بابينه وة سر باسي جوتياري و زوي كيلا

تاسر ضنندن تو جو خریک خایزدا

للة مال خوت انويت و بي عزيت اوی ادا باران

(6) ية کة مین ذمارة لة 1918/12/1 دة رضوو، دواين ذمارة شي (67) لة 1919/1/27 دة رضوو . بؤ زانياري زياتر بروانة: فاروق علي عمر روذنامه طقري کوردي لة عيراقدا ، به رایية کان 1914-1939 وة طپرانی لة زمانی عترقبییتة تاریق کاریزی هتوپلیر 2001 ،
ل. 76

(7) ية مين ذماره لة 1920/4/29 دقرضوو، دوايin ذماره شي (118) رؤذى 1922/7/27 دقرضوو، ليوا مستقفا سةرنووسةرتو خاوة نى ئيمتىزى بولو، بروانه: جمال خزنة دار، راببة رى رؤذنامە طقىرى ي كوردى، دار الحرية للطباعة والنشر، 1973، لـ 17.

لة جردتو دز بدورة قط مترسة هيضي لي ناية

لَهُ هَا نَا لِثَا شِ دَرْ وَنَةِ بَنَةِ سَرْ خَلْمَهُ خَرْ مَانِ^{(8)''}

لە راستیشدا رینووسی کوردي بة ئەلەفبای عەرەبی بة دوو قۇناغى دیدا تىئەتري تا طەيشتە قۇناغى ئىستاي ، قۇناغى يەكتەم لەتاش جەنطى جىهانى يەكتەمەمە ، دەست ئىدەکات لەم ملاؤە يەذىدا نۇرسەترانى كورد ھەردوو بىزىپىنى "لە ، و" يان بة كارھىنارا .

لضائمهتي و روذنامتنوسبي كورديدا به تاييت له هتردوو طؤظاري "طةلاويد" و "دقاطي طيي تازه" دا، ثيرهوكراوه "قوناغي دووميش لة تاش جقطي جيهان دوو مقوه دقتسي شيكرووه ، تايادا ثييته كانى: (ئ)، (ل)، (ر) لة (و)، (ل)، (ر) جيا كراونتقة و قالبى خويان وقرطرووه .

طومانیش لقودا نیبة هتر لة طقل طاشکردنی هستی نهتوایتیدا کة دیسان هتر لقیرطای رونامتو طؤظار کانتوة طروتینی بـمـکـوـتـوـوـةـ بـالـیـخـدـانـ بـةـ زـمـانـیـ کـورـدـیـ زـیـادـیـ کـرـدوـوـةـ نـوـوـسـتـرـوـ خـوـبـدـوـارـانـ شـرـقـوـشـیـ نـقـوـةـ بـوـنـةـ ثـرـ وـشـقـیـ کـورـدـیـ شـتـقـیـ بـهـکـارـبـیـنـرـیـتـ.

لە لایەکی دیکەشتوو ئەلگابای لاتینی بۇوەتە جىي بايەخى نۇوسەرانى كورد و يەكتەمین ھەۋلادىنىش لەم بارقىيەتە بۇ سالى 1921 لە ئەنۋەتەنلىنى سۈۋەتى دەقەرىيەتى، دوایىش

هقولهکانی جهلادت و کامقران بقدرخان لة سالی (1930) دا کة لة دارشتني لاثترهکانی "هاوار" و "رؤناهی" و "رؤدانوو" و "ستیر" دا ثیرة ویان کردوده⁽⁹⁾.

(8): حامید فقرةج ، رینووسی کوردي لة ستدقیةکدا ، ضاخانهی کوری زانیاري کورد، بهغا، 1976، لـ 9-18

(9): بؤ زانیاري زباتر بروانه: هوطر طاهر توفیق، الالفباء الكوردية بالحروف العربية والحروف اللاتينية نشووها وتطورها 1898-1932 مطبعة وزارة التربية -اربيل-2005.

تة وقرةی ضوارقم:

نویکردنەوەی نەدقەب

زۇربەتى لىكولترانى نەدقەبى کوردى لەسقىر نەۋە كۆكىن كەتوا نەدقەبى کوردى تا ئىش سالى 1898 (سالى لة دايکبۇنى رۇذنامەي "كوردستان" وەك يەكتەمین رۇذنامەي کوردى) بە طشنى شىعر بۇوة و لەسقىر كېشى عەرروزىي هۇنراوەتقۇوا، ئەخشانەتكەشى بىرىتى بۇوة لە ضەند تىكىستىكى سادە وەك مەلۇلۇدۇنامەتكەتى شىخ حىسىنى قازىي كە مىنۇوەتكەتى دەطقىرىتەۋە بۇ نىۋەتى يەكتەمى ستدقىي نۈزەدەھەم و ، كىتىبىي "نرىتىي كودقاوارىي" يە مەلا مەحمۇودى بايتزىدى كە لە ناوقاستىي هەمان ستدقىدا نۇوسراوا⁽¹⁰⁾ هەندىكى دىكەش كە بنەما ئائىنیەتكانىان ئىرۇكىردوة ئەۋانەش ئابىندى ياساكانى كلاسيك بۇونە، ضۇنکە بۇ ضىئىكى كۆملەتى كوردىقاوارى بۇوة (فەقىي و مەلاو خۇيىندقاوارانى نزىكى دە سەلات) دۇور بۇوة لە مەلەنەي ئايدولۇزى و كىشەكانى ضىئىايەتى و كۆمەلەتەتى بابەتكەنەي لە جوغزىكى تەسکىدا بۇونە، كە ئەۋىش ئە يوە سەت بۇوة بە سىستەمى ئەم سەرددەمەي كۆمەلەت و بارودۇخى كۆمەلەطاي كوردىقاوارىيەتە.

ھەر بويەش دەبۇو رۇذنامە نۇوسىبىي کوردى بەلتىركى سەرشانى خۇي ھەلسىت و بابەتكى نوي بىنەتتە ناو ، لەپەر ئەمە دە بىنین داستانى مەم و زىن و شىعرى حاجى قادرى كۆپى لە رۇذنامەي "كوردستان" دا بۇونەتەجىي بایەخ كە بابەتكى نەتەقاوايەتى و مافى رقاوى نەتەۋەي كوردىان لە خۇطرتۇوا .

(10): الدكتور عز الدين مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، مطبعة دار الجاحظ بغداد 1973 ص 35-19

لەم رؤذنامەتىدا ذانرا يەكى نوي لە ئەندەقىياتى كوردىدا لە دايىك بۇو ، كە ئۆتۈش "وتار" بۇو دوايش لە سەرقتاىي سەندەي بىستەمدا "رۇمان" لە تۇرقلانى رۈذنامەتووسىي كوردىدا بۇوتە جىي بايتخ بە تايىخت رۈذنامەتى "ذيانقوة" ⁽¹¹⁾ كە رۇمانى "لە خۇومما" يى جەمیل سائىبى لە سالى 1925 بىزنجىرە بلاوكىر دەئقۇۋە.

رۈذنامەتووسىي كوردى سەكۈيەتكى ئازادىش بۇوة بۇ بلاوكىر دەئقۇۋە ئەختەن بېرۇ بۇضۇونى نۇوسقىرو روونكىبىرانى كورد ، بۇ نۇونە ، شاعير و نۇوسقىرى نويخازى كورد رەشىد نەجىب لەسالى 1930 لە رۈذنامەتى "ذيان"دا زنجىرە وتارىكى بەقاونىشانى (ئەندەقى كوردى) بلاوكىر دەئقۇۋە ، تىايىدا داواي كردووە ئەندەقىياتى كوردى بەقلىيەت بەققۇ (ئاظىيەت) و دەللىت: "لە ئاش دەركەوتتى ئىسلامىت ئەكسقىرى كەننىي دىنى كورد و ئاظىيەتىي سۇوتىپەن ، ئىتى كوردەوارى طۇراو كەلەپتەن بېطانە تىكەللاو بە زمانە كمان بۇو ، حەمماسەتى ئەم دىنە تازقىيە تەنرىخ و سەقافىتى كوردى نەھىشت 000" هەر لەقىشقا ئۇۋە بەدرۇست دەزانى شاعيران و نۇوسقىران بەقلىيەت سەق ئەندەقىياتى فۇلكلۇر و كېشى ئىتنەجە ، بۇية دەللىت: "ضۇنكە ئەم تېبەققىيە لە حسیات و خۇوي رەقسىندا ئاڭتىرىن تېبەققىي كوردن و لەقطىل بېطانەدا تىكەللا نە بۇون ، ئاسار و شىعە كەنپان نۇونە يەتكى خاوىن و ئىنسلى ئەندەقىياتى كوردىيە" ⁽¹²⁾.

(11) بروانە: سرۇود وە لى ئىسماعىيل جاف ، رەنتدانەتەۋە ئەندەقىي كوردى لە رۈذنامەتى "ذيانا وە" دا ، نامە ي ماجستىر ، بەشى زمانى كوردى كۈلىيچى ئەۋەرە - يېن روشىد - زانكۈي بەغدا ، 2004 ، ل.26.

(12) بروانە : فە رەد ثېربال ، شىعىرى نويي كوردى ، 1898- 1958 ، دەزطاي (كوردىستان) ، ھەولىر ، 2005 ، ل.118.

بەم شىۋىيە دە توانىن ئۇۋە دووئىت بکەتىنەت كەوا بە طشتى ذانرا نوييەكانى ئەندەقىي كوردى لە رىيەتلىكى رۈذنامەتە نۇوسىيەتە هاتۇنەتە نىيە ئەندەقىياتى كوردىيەتە و سەق هەلداشىشان بە طوران ئەنطارىيەكانى ذيانى كوردەوارىيەتە بەند بۇوە .

لەپەر ئەمە دەقىننەن ئەندەقىي هاوضەقىرخ ھەموو ئەم ھونقىرە ئەندەقىيەتە ھاوضەرخانە دەطرييەتەخۇ كە لەستەر تاي سەندەي بىستەمدا سەقىيان ھەلداۋە ، لەھەمان كاتىشدا دەتوانىن ئۇۋە بىسەلمىنەن كە رۈذنامە نۇوسىي كوردى ھەولى جىروڭىر داۋە بۇ ئىتەپىانى زمانى كوردى بە ئاستىك كە بتوانى ئەم طوران كارىيە طورانەتى ئەندەقىياتى كوردى لەخۇبەرىت ، رىطاخوش بکات بۇ نۇوسقىرانى كورد بکات ھەقىتا بتوان بە زمانى خۇيان طوزارشت بکەن و بەشىۋىيەتكى رەوان مەقبەستەكانىيان بەققىن بە خوينقانى ئەققۇۋە كەيان .

ئەنجامى توپىشىنە وە كە

--لە نىوەي دۇوەمىي سەدەتى نۈزەتەمدا لە ولاتانى درواسىي كوردىستان ضات و ضائەمەتلىنى و رۇذنامە نۇرسىي بلاۋبۇوة تەمۇ.

--لەدىكىبۇونى رۇذنامە نۇرسىي كوردى كەتوۇتېتىر كۆمەتلىك ھۆكاري دەرقۇۋە و ناخۇي كوردىستان، رۇذنامەتى "كوردىستان" لە قاھىرە لەدىكىبۇۋە . 1898/4/22

--رۇذنامە نۇرسىي كوردى كۆمەتلىك ئىركى لە ئەستوٽەرتووە لە قاھىرە لە ئەستوٽەرتووە زمان و ئەندەقىي كوردى .

--لەميانەتى رۇذنامە نۇرسىيەتى بىر قېتىرە رېنۇرسىي كوردى شىشكەتوو قۇرۇق ، بىكەر ھېنەنەي وشەي بىيانىش كەم بۇوقۇقا ، وشەي رەسەن و نويش زىادىي كردو.

--لەميانەتى رۇذنامەنۇرسىيەتى ئەندەقىيەتى كوردى رووي لە نوبىطەرى كردو و كۆمەتلىك ڈانراي نوبىي لە خۇطرتۇوە .

--رووناكىبىرانى كوردى ھەولەتكانىان خستۇتەتەپەر بۇ طەرانقاوە بۇ ئەندەقىي رەسەن و ھۇنىنەتەي شىعر لەسىر كىشى خۇمالى .

سەرضاوەكان

1. دوكتور ئەھمەنەي حاجى مارف ، فەرھەنط نۇوسى كىتىبى قاموسى زمانى كوردى عدد الرحمن امين زەبىھى ، بەترەپى يەكتەم ، ضائاخانەي كۆري زانیارى كورد ، بەغدا ، 1977.
2. دوكتور ئىسماعىل ئىبراھىم سەعىد ، ئەندەپى رۇذنامەنۇوسىي كوردى بەغدا 1974-1970 قۇناغىكى نوي، دەزطاي رؤشنبىرى و بلاوكىرنەي كوردى ، ضائاخانەي ئىلاف ، بەغدا ، 2005 ل.20
3. جەمال خەزىندار ، (رۇذى كورد 1913) ، بەغدا ، 1981 ل.73.
4. حامىد فەرقەج ، رېنۇوسى كوردى لە سەدقەتكەدا ، ضائاخانەي كۆري زانیارى كورد ، بەغدا .1976.
5. سروود وقلى ئىسماعىل ، رەقىطانەۋە ئەندەپى كوردى لە رۇذنامەي "ذيانەقا"دا نامەي ماجستير ، بەتشى زمانى كوردى كۈلىجى ئەقۋەردىي ئىبن روشن ، زانکۆي ، بەغدا ، 2004.
6. دكتور عز الدين مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، مطبعة دار الحافظ ، بغداد ، 1973.
7. فاروق عەلەپى عومەر ، رۇذنامە طقىي كوردى لە عىراقدا ، بەتراپىية كان ، وەرطىرانى لە زمانى عەرەببىيە تارىق كارىزى ، هەولىر ، 2001. 1939-1914
8. فەرھاد ئىربال ، شىعىرى نوي كوردى ، دەزطاي (كوردىستان) هەولىر ، 2005. 1898 - 1958
9. دوكتور كەمال فوئاد ، كوردىستان يەتكەملىن رۇذنامەي كوردى 1898-1902 ، ضائى سېيىم - تاران-2006.
10. دوكتور كەمال مەزھەر ئەھمەد ، "تىپە يىشتى راستى" و شوئىنى لە رۇذنامە نۇوسى كوردىدا ، ضائاخانەي كۆري زانیارى كورد ، بەغدا ، 1978.
11. هوطر طاهر توفيق ، الالفاء الكوردية بالحروف العربية والحروف اللاتينية نشووها وتطورها 1898-1932 ، مطبعة وزارة التربية-أربيل ، 2005.

ظهور الصحافة الكردية ودورها في تطوير اللغة والادب

د.اسعاعيل ابراهيم سعيد

ظهور الصحافة الكردية في الادب الكردي تأثرت بمجموعة من العوامل الخارجية والداخلية، الخارجية كانت تتجسد في انتشار المطبوعات والصحافة بشكل خاص في الدول المجاورة في النصف الثاني من القرن التاسع عشر ،اما الداخلية فكانت تتعلق بالظروف السياسية للشعب الكردي في كردستان التي كانت تعاني من الاضطهاد كبقية شعوب المنطقة من السلطة العثمانية الجائرة .

مما ادى بالمتورين الكرد للهجرة والبحث عن مكان ملائم لممارسة نشاطاتهم الثقافية وعلى اثر ذلك صدرت اول صحفة كردية باسم "كردستان" في 22/4/1898 في مدينة القاهرة ومنها بدأت الصحافة الكردية برحلتها الشاقة في داخل وخارج كردستان وحملت على عاتقها عدة مهام رئيسية منها تطوير اللغة والادب وتم اختيار عنوان موضوع بحثاً هذا " ظهور الصحافة الكردية ودورها في تطوير اللغة والادب " لتأكيد هذا الغرض.

فعلى نطاق اللغة بدأت باستعمال الحروف العربية مع علامات الاعراب في الكتابة وبعدها الحروف من دون علامات الاعراب ومن ثم استعمال الحروف الكردية الحالية وكذلك بدأت بالتقليل من استعمال الكلمات الاجنبية .

اما بالنسبة للادب فتحملت مسؤولية تحديد الادب من خلال تمهيدها بداخل الانواع الادبية الجديدة وسيما المقالة ونشر القصة والرواية وغيرها.

اعتمدت في البحث ثلاثة نماذج من المطبوعات الصحفية وهي :

صحيفة "كرستان 1898"، مجلة "رؤنكرد 1913" ،صحيفة "زيان 1930" وذلك لتحديد التغييرات وفق الفترات الزمنية المعنية في البحث وتغطيتها بشكل ملائم من سنة 1898 ولغاية 1930 والتي شملت الصحفة الكردية الصادرة في تلك الفترة .